

ЕТАПАМИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ ЛЕОНІДА ЛІСОВСЬКОГО: СТАНОВЛЕННЯ КОМПОЗИТОРА

Литвиненко А.І.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Схарактеризовано етапи творчої біографії композитора Леоніда Лісовського (1866–1934). Виокремлено основні напрямки його діяльності. Детально розглянуто дитячий і юнацький періоди життя митця. За спогадами і щоденниками відтворено атмосферу дитячих років Л. Лісовського, а також років його професійного становлення під час навчання в Харківському музичному училищі, Харківському університеті та Санкт-Петербурзькій консерваторії.

Ключові слова: Леонід Лісовський, композитор, композиторська творчість.

Постановка проблеми. Українська музична культура має всесвітнє визнання не лише завдяки творчості видатних митців. Її самобутність особливим чином увиразнюється, коли постають із забуття імена маловідомих особистостей, біографії та спадщина яких через найрізноманітніші обставини перебувають на маргінесах музичної історії.

Минулий 2016 рік став ювілейним у біографії нині маловідомого композитора Леоніда Лісовського (1866–1934). Життєвий і творчий шлях музиканта не був легким. Він розгортався на межі XIX–XX століть, за часів карколомних суспільних перетворень та ідеологічного зламу епох, на тлі перемирення української та російської культур. Нині спадщина композитора є забутою. Пошук інформації про Леоніда Лісовського виявив цілковиту відсутність робіт про нього. Композиторський і загалом творчий доробок музиканта, його громадська, педагогічна, просвітницька та багато інших видів суспільної діяльності сьогодні залишаються практично недослідженими.

Як композитор Л. Лісовський створив численні художньо повноцінні твори практично в усіх музичних жанрах, засвоївши усі можливі композиційні техніки. Його педагогічна діяльність представлена на всіх етапах життєвого шляху, скрізь, де він жив і працював (Петербург, Полтава, Тифліс, Харків). Працюючи на різноманітних

посадах у державних та приватних освітніх закладах, Л. Лісовський активно займався музично-методичною роботою – публікував підручники й навчальні посібники з теорії музики, гармонії, нотної грамоти, сольфеджіо, поліфонії; укладав навчальні програми для фортепіано.

Упродовж життя Л. Лісовський здійснював активну громадську, організаційно-адміністративну та музично-просвітницьку роботу. Як керівник музично-освітніх закладів та мистецьких колективів, улаштував музичні вечори й мистецькі свята, спектаклі, концерти; брав участь у симфонічних та камерних зібраннях, виступав із просвітницькими лекціями для широкого загалу. Одним із найбільш затребуваних видів багатогранної творчої діяльності музиканта стала його виконавська й концертно-гастрольна практика як піаніста-соліста, ансамбліста й диригента.

Лекторська, музикознавча, літературна, музично-критична спадщина Леоніда Лісовського представлена в статтях з історії української, російської та зарубіжної музики, у спогадах «Десять лет в Полтаве», у щоденниках та автобіографічних матеріалах, у музичних рецензіях, надрукованих в газетах «Полтавские губернские ведомости», «Кавказ», «Возрождение» («Русская жизнь»), «Коммунист», журналах «Музыка», «Музыка массам».

Митець активно займався перекладацькою й редакторською діяльністю. Зокрема здійснив переклад з німецької мови кількох музично-теоретичних праць, редагував і підготував до друку п'ятиактну оперу «На Україні» В. М. Пархомовича-Вікторового, а також тридцять вокальних та двадцять фортепіанних п'єс П. П. Сокальського; аранжував численні твори для потреб учнівських оркестрових колективів; оркестрував оперу «Рафаель» А. Аренського та багато іншого.

Окрім того, Л. Лісовський активно долучався до вирішення широкого кола проблем, які турбували тодішню музичну громадськість (вдосконалення масової та фахової музичної освіти, поліпшення діяльності музичних театрів і музичних колективів, пропагування мистецтва, обговорення композиторської, музикознавчої та виконавської проблематики тощо).

Отже, постать Л. Лісовського, його мистецька спадщина заслуговують на ґрунтовне, всебічне вивчення. Біографія митця свідчить про незмінно високий професіоналізм, який він сповідував в усіх напрямках своєї багатогранної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі відомості про Л. Лісовського можна знайти в довідникових виданнях різних років. Зокрема «Новый энциклопедический словарь» (1904) [2, с. 428] подає коротку біографію композитора, водночас названо далеко не всі сфери його творчості і не всі вже написані на той час твори. В «Українському радянському енциклопедичному словнику» окрім біографічних даних, повідомляється про те, що Леонід Лісовський був музикознавцем, автором праць «Нотна грамота для самонавчання», нарисів: «Музична творчість П. П. Сокальського», «Опера «Вибух» В. Яновського», анованих бібліографічних описів музичних творів українських композиторів, ряду статей («Досвід вивчення малоросійських дум», «Жовтневі гасла») надрукованих у журналах: «Музика» і «Музика масам» упродовж 1920–1929 років. Погодьмося, що ці факти свідчать про доволі широку популярність композитора в тогочасному музичному просторі.

З кінця 20-х років ХХ століття ім'я композитора зникає зі сторінок енциклопедичної літератури і лише на початку ХХІ століття потрапляє до довідника А. Мухи [7, с. 182]. Більшість підручників з історії української музики прізвисьце Л. Лісовського не згадує.

Короткі дані про музиканта і його діяльність вміщено в шеститомній «Історії української музики» (видання ІМФЕ ім. Рильського) [1, т. 3, с. 175, 192, 194, 198, 202, 254, 261, 268, 269, 271, 272, 290, 321, 352; т. 4, с. 269, 277, 390, 444, 456, 523, 541]. Л. Лісовський зазвичай згадується серед низки композиторів, які писали твори в тому чи тому жанрі або серед музичних діячів свого часу. На жаль, у жодному із цих підручників не подаються біографічні відомості, вказані далеко не всі сфери його багатогранної мистецької діяльності, відсутній повний покажчик переліку творів композитора, не висвітлено історію створення бодай тих композицій, про які йдеться у навчальному виданні.

Ті музикознавці, які намагалися оцінити мистецький доробок Л. Лісовського, майже одноставно стверджують, що таланту у нього не було [1, с. 175], визнають лише історичне значення

його творчості [1, с. 254], а його музику вважають такою, що не позбулася «рудиментів салонності» [1, с. 261]. На нашу думку, низька оцінка досягнень композитора обумовлена насамперед відсутністю спеціальних досліджень його спадщини. Численні музичні твори й теоретичні праці митця ще й досі не опубліковані, не включені до педагогічного репертуару, не виконуються в навчальних класах, на концертах, не транслюються в ефірах. Натомість, сьогодні можливість для дослідження спадщини Л. Лісовського відкрита. Архів композитора, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, вказує на суттєвий творчий багаж музиканта.

Упродовж останніх двох десятиліть творчістю Л. Лісовського час від часу цікавилися поодинокі дослідники. Згадку про нього знаходимо у монографії мистецтвознавця М. Ржевської [8]. Дослідниця характеризує Харківський період діяльності композитора в контексті музики Наддніпрянської України першої третини ХХ століття і зазначає, що біографія Леоніда Леонідовича водночас є типовою і унікальною. Життєві колізії, які довелося пережити композитору, були цілком звичними для більшості представників музичної інтелігенції тих часів, якій доводилося жити й працювати не маючи творчої свободи. До цього треба додати ще й постійні переїзди, які спіткали композитора та його родину зі сподіваннями на кращі умови життя та праці. Унікальність біографії Л. Лісовського як музичного діяча полягає в тому, що він був представником одночасно двох культур – української та російської і зміг акумулювати у своїй творчості найкращі традиції кожної з них.

Мета дослідження – виокремити етапи творчої біографії композитора Леоніда Лісовського (1866–1934), схарактеризувати період його професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Життєвий і творчий шлях Леоніда Лісовського проходив у творчому середовищі столичних і провінційних міст України, Росії, Грузії: Харків, Санкт-Петербург, Полтава, Тефліс. Атмосфера кожного з них особливим чином впливала на музиканта, формуючи та визначаючи його долю.

Харків – місто, у якому пройшло дитинство й завершився життєвий шлях композитора – подарував йому перші незабутні враження від мистецтва. Їх Л. Лісовський у буквальному сенсі увібрив з молоком матері, спілкуючись з найдорожчими в житті кожної людини людьми – батьками. Батько і мати Леоніда Лісовського були доволі відомими театральними артистами свого часу. Леонід Олександрович Лісовський-Козловський, випускник Санкт-Петербурзького театального училища, виступав на сценах Імператорських театрів як актор і антрепренер, чудово грав на скрипці, був учнем польського композитора Г. Венявського. Мати – Фані Федорівна Козловська – актриса драматичного жанру, що здобула так само, як і її чоловік, освіту в Театральному училищі Санкт-Петербургу.

У Харкові в будинку де мешкала родина Лісовських завжди було гамірно й людно, оскільки збиралися там музиканти, співаки, актори, загалом творчі особистості. Один із театральних

помічників батька, улюбленець сім'ї Лісовських, майстрував дітям різні іграшки з дерева, з яких потім на столі споруджувалися театральні сцени, розігрувалися спектаклі. Діти із задоволенням долучалися до цих ігор. Молодший брат Леоніда Лісовського Олександр мав талант до малювання і з раннього дитинства буквально не випускав пензля із рук.

Особливо теплими були стосунки Леоніда з батьком. Спілкування з ним надовго закарбувалося в його пам'яті як найщасливіший спогад дитинства. У своєму юнацькому щоденнику майбутній музикант записав: «Отец наш был хорошим скрипачом и веселым товарищем, а потому дома у нас пир горой шёл. Мы слушали много музыки, пения. Во время своей антрепризы он любил брать нас с собой в театр. И мы много насмотрелись и послушались. Мать не любила брать нас в театр, а отец охотно пускал и даже раза два выпускал нас на сцену в качестве исполнителей. Помню мы с Сашей играли в опер. «Фауст наизнанку» школьников...» [3, арк. 1].

Атмосфера театру завжди глибоко вражала уяву юного Леоніда. «При виде отца за дирижёрским пюпитром или в ролях простаков на сцене, мы весело смеялись, громогласно приветствуя его из глубины зрительного зала, – згадує Леонід. Но когда играла мать, то мы большей частью проливали потоки слёз, ибо она играла в драмах» [3, арк. 2]. Фані Федорівна за своє недовге життя здобула велике визнання у провінційної публіки. Її раптова смерть у 28-літньому віці тяжко вразила всю сім'ю. В останню путь у Харкові матір проводжало багато людей, і це назавжди закарбувалося в пам'яті Леоніда. «Казалось, весь город собрался тогда, чтобы с почестями проводить любимую артистку в последний путь. Харьков любил нашу мать и отнёсся к её смерти с удивительным соболезнованием. Особое отношение оказали студенты университета. Они организовали такие похороны, какие в Харькове мало видали. И помню я, что когда мы смотрели на эти тысячи народа, то нам казалось, что это хоронят не маму, а кого-то другого. Мы словно опьянели от этой громады людей, от стройного пения студенческого хора, от слёз которые проливали чужие люди над гробом нашей матери, от речей, которыми провожали её в могилу» [3, арк. 4].

За півроку після матері не стало й батька. Передчасна смерть батьків була непоправною втраченою для долі малолітніх Лісовських та остаточно зруйнувала їхні надії на щасливе дитинство. Дітьми почала опікуватися давня прихильниця їхньої матері – пані Балбекова («Тётя шумская» – так вони її називали) [3, арк. 5]. Незважаючи на свою доброту, опікунка дотримувалася жорстких, консервативних поглядів у вихованні й вслякко намагалася захистити своїх підопічних від «дурного впливу». Поступово життя дітей Лісовських перетворювалося на самотність. Ураз обмежилось їхнє спілкування з однолітками, нечастими стали відвідування театру й заняття музикою. Веселі ігри, спів, малювання так само не захоплювалися. Але надмірна суворість опікунки мала під собою підстави. Відомо, що Фані Федорівна не хотіла щоб її діти пов'язали своє життя з артистичною діяльністю. Саме за заповітом матері Леонід мав здобути освіту в Харківському реаль-

ному училищі та в Класичній гімназії, але мрія стати професійним піаністом виявилася непереборною: «Я чувствую, что эта страсть к музыке у меня глубоко, а не есть простое увлечение...» [6, арк. 3], – написав він колись у своєму щоденнику. Зрештою, любов до музики й атмосфера творчості, якою жив Леонід ще з дитинства, вплинули на його подальшу долю – він став професійним музикантом.

Коли Л. Лісовський навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету, він вступив до музичного училища (клас піаніста Іллі Слатіна). В училищі юнак серйозно захопився композицією і створив свої перші вокальні твори: мелодекламації «Умирающий гладиатор», «Как хороши, как свежи были розы», «Русалка»; романси «О, если б знали вы», «Кукушка и Петух»; пісні «Подснежник», «Дора», «Узник», «Не брани меня, друг мой».

Після закінчення училища 1891 року Л. Лісовський остаточно вирішує стати композитором. Він успішно складає вступні іспити в Санкт-Петербурзьку консерваторію, після чого його зараховують у клас теорії композиції Миколи Соловйова. Микола Феопантович Соловйов (1846–1916) – відомий російський композитор, музичний критик, педагог. Свого часу він закінчив Петербурзьку консерваторію по класу композиції у М. І. Заремби. Потім викладав у консерваторії, керував Придворною співацькою капелюю, був редактором музичного відділу «Энциклопедического словаря» Брокгаузена та Ефрона.

Атмосфера північної російської столиці з перших днів зачарувала Л. Лісовського. Перед молодим музикантом відкрилися безмежні можливості творчої самореалізації й культурного зростання. За роки навчання у консерваторії суттєво розширилося коло його професійних і особистих зв'язків з відомими людьми. Особливо цінував музикант дружбу з солістами Петербурзької опери, засновниками Безоплатних класів хорового співу в Петербурзі (1890) Іваном Мельниковим і Федором Беккером. Студент консерваторії Л. Лісовський часто відвідував сім'ю відомого авареліста Альберта Бенуа, з яким практикував приватні уроки гри на фортепіано. Перебуваючи в гостині в художника, майбутній композитор неодноразово був свідком творчих дискусій «...великих мира сего: Репина, Маковского, Куинджи, Кузнецова, Беклемишева, гр.Толстого» [5, арк. 2]. Про це композитор висловився у своєму щоденнику.

Під час навчання в консерваторії відбувалося активне професійне становлення Л. Лісовського як композитора: рік у рік розширювався жанровий діапазон його творів, він активно працює над удосконаленням своєї композиторської техніки, долучається до різнопланової музики, багато пише. У студентські роки він створив цілу низку найкращих вокальних композицій: оперно-ораторіальну поему «Рай и Перри», арію Перри і хорову фугу з масштабними оркестровими творами (Лірична прелюдія «Un poco di Saint-Sains» «На лузі»; Концертна увертюра B-dur; Елегічна увертюра e-moll), а також низку творів для струнного квартету («Menuetto scherzando»; квартет G-dur), хори ассапелла («Еще в полях», «Слезы людские», «Ива», «В дни юности Резвой», «Засохшая берега», «Отче наш» для чоловічого хору).

Активно працював Л. Лісовський і в поліфонічному жанрі. Серед найбільш відомих творів – чотириголосна інтенція, п'ять двоголосних канонів та десять фуг. Чимало створено ним музичних творів для фортепіано – сонати *A-dur, f-moll, h-moll*; рондо *F-dur, C-dur, A-dur*, дитяча сюїта на чотири руки «Кто в басу?»; п'єси на дві руки Menuetto, Intermezzo, Valse, Feuille d'album Paraphrase d'une melodic pour le piano.

Особливе місце у творчості Л. Лісовського посідають жанри вокальної музики: сюїта «У приказных ворот»; мелодекламація «Ненастный день»; серенада «Тянутся по небу тучи»; романси: «Снилось мне небо», «Последний цветок», «Как цвет ты чиста», «Красавица», «Как хорош этот мир», «Плыви, моя гондола»; речитативи «Из 55 псалма Давида» (баритон), «Из 86 псалма Давида» (тенор), пісня «Туман».

На випускному екзамені в консерваторії у травні 1897 року Л. Лісовський виконав кантату «Иоанн Дамаскин» для соло, ансамблю, хору й оркестру, написану ним під керівництвом професора Н. Соловйова. Ця кантата й декілька хорів *a'capella*, у виконанні колективу І. А. Мельникова й Ф. Ф. Беккера, мали неабиякий успіх, позитивними рецензіями на них зреагувала і періодична преса. Загалом, до моменту закінчення консерваторії, Л. Лісовський уже мав доволі вагомий музичний набуток, що, безумовно, характеризувало його як працелюбного, творчо обдарованого й готового до самостійної професійної діяльності молодого композитора.

Одержавши диплом «вільного художника» Л. Лісовський, за його ж словами, сподівався на запрошення залишитися в консерваторії на ви-

кладацькій посаді. На жаль, його надії не виправдалися. Незабаром виявилось, що знайти роботу за фахом у Петербурзі було дуже непросто. Композиторові навіть довелося скористатися протезе своєї тещі – дружини відомого свого часу сенатора Сергія Зарудного Зої Олександрівни Зарудної, щоб мати посаду чиновника в Державному Контролі [4, арк. 6] зі скромним щомісячним окладом 50 рублів і погодитися на річну субсидію від тещі в розмірі 70 рублів. Варто зауважити, що на момент закінчення консерваторії Леонід Лісовський був одружений і мав дочку. Безумовно, такий перебіг подій боляче вразив його самолюбство.

Загалом за цей період життя Л. Лісовським було написано й видано майже два десятки романсів, п'ять мелодекламацій і п'ять фортепіанних творів. Ці досягнення зобов'язували музиканта відповідально ставитися до своєї творчості: він старанно працював над власними композиціями, удосконалюючи й практикуючи різну музичну техніку. Про це свідчать численні редакції надрукованих творів композитора, що збереглися в його особистому архіві.

З 1899 року розпочинається новий етап у біографії Леоніда Лісовського. На запрошення друзів він із сім'єю переїжджає жити й працювати в Полтаву. Незважаючи на об'єктивні труднощі, які доводилося долати композиторові мешкаючи у провінції, полтавський період (близько 10 років) став для музиканта одним із найяскравіших і плідних у його творчій біографії. Про цей період Леонід Лісовський напише спогади, засновані на записах з особистих щоденників, які він вів упродовж усього життя.

Список літератури:

1. Історія української музики: В 6 т. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського. Т. 3. Кінець XIX – початок XX століття. Київ, 1989. 254 с.
2. Лісовский Л. // Новый энциклопедический словарь в 82 т. Т. 24. Муз. ред.: К. К. Ариньева, С. К. Булич. Петроград, 1904. С. 428.
3. Лісовский Л. Воспоминания о Лисовском Александре // Институт рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 40210. Арк. 1–5.
4. Лісовский Л. Десять лет в Полтаве (1899–1909) из дневников и воспоминаний в 10-ти выпусках // Институт рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 39636. 140 арк.
5. Лісовский Л. Дневник 1896 года // Институт рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 39658. Арк. 1–4.
6. Лісовский Л. Дневник // Институт рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 39665. Арк. 3.
7. Муха А. Лісовський Л. Л. Композитори України та української діаспори. Довідник. Київ, 2004. С. 182.
8. Ржевська М. Ю. На зламі часів. Музика Наддніпрянської України першої третини XX століття у соціокультурному контексті епохи: монографія. Київ, 2005. 351 с.

Литвиненко А.И.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ЕТАПЫ ТВОРЧЕСКОЙ БИОГРАФИИ ЛЕОНИДА ЛИСОВСКОГО: СТАНОВЛЕНИЕ КОМПОЗИТОРА

Аннотация

Охарактеризованы этапы творческой биографии композитора Леонида Лисовского (1866–1934). Выделены основные направления его деятельности. Детально рассмотрены детский и юношеский периоды жизни музыканта. По воспоминаниям и дневникам воссоздана атмосфера детских лет Л. Лисовского, а также периода его профессионального становления во время обучения в Харьковском музыкальном училище, Харьковском университете и Санкт-Петербургской консерватории.

Ключевые слова: Леонид Лисовский, композитор, композиторское творчество.

Lytvynenko A.I.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

STAGES OF CREATIVE BIOGRAPHY OF LEONID LISSOWSKY: THE FORMATION OF THE COMPOSER

Summary

The article is devoted to the characterization of stages of creative biography of composer Leonid Lissowsky (1866–1934). The main directions of the artist's activities during life are outlined. The children's and youthful periods of his biography are considered in detail. According to memoirs and diaries, the atmosphere of the children's years of L. Lissowsky, as well as years of his professional development during his studies at the Kharkiv Music College, Kharkiv University and the St. Petersburg Conservatory, was restored.

Keywords: Leonid Lissowsky, composer, composer's creativity.